

Szilágyi Ágnes Judit

EGY LUZOFIL DANDY RIO DE JANEIRÓBÓL

JOÃO DO RIO (PAULO BARRETO)

2019-12-12 | ESSZÉ

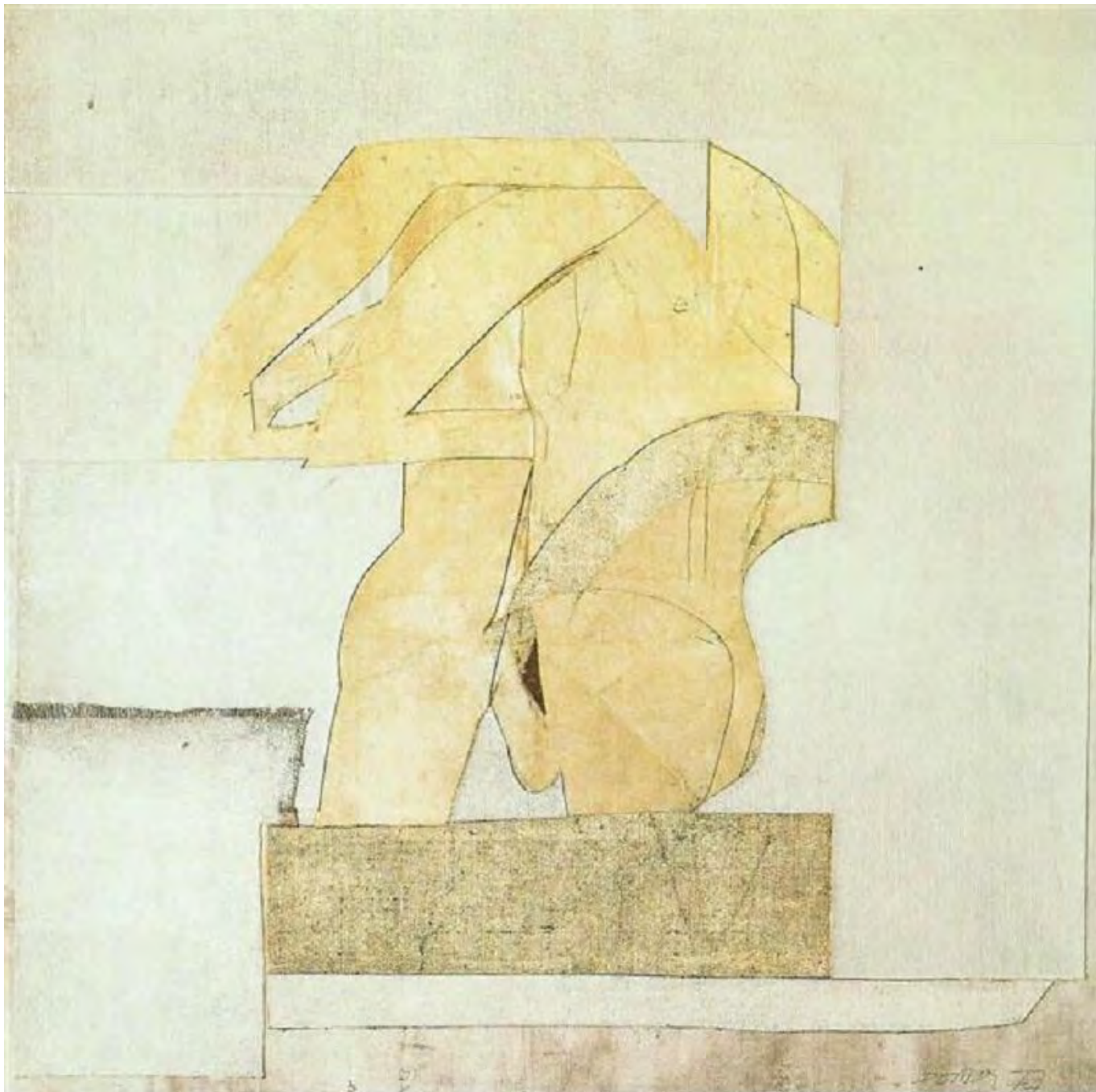

„João do Rio kövérkés mulatt volt, modoros és homoszexuális, ezzel a kelleténél is több okot szolgáltatott ellenségeinek, hogy támadják” – jegyzi meg róla életrajzi vázlatában João Carlos Rodrigues. A 2000-es évek elején, mikor rendkívül színes életművét az utókor olvasói és kutatói kezdték újra felfedezni, lenyűgözve konstatálták, hogy riportjai, krónikái, színikritikái, novellái és regényei páratlanul gazdag anyagot őriznek a 20. század első két évtizedének Rio de Janeirójáról. Külseje

kifinomultsága, amire az átlagosnál gondosabban ügyelt, és ami egyes kortársai szemében mégis ellenszenvenessé tette, mostanra leginkább európanizált szelleme és személyisége kivetülésének, fontos elemének tűnik. „Paulo Barreto – a dandy – az elegáns ‘monsieur’, aki párizsi vagy londoni divatot követ. Mindig jólszabott öltönyt visel, selyeminget, finom nyakkendőt, mellényt, kesztyűt, magas keménygallért és ingmellt, van nála kalap, vékony szivar, monokli és sétapálca. Ezek a kellékek eredetisége lenyomatai” – írja francia monográfusa, Juliana Bulgarelli. Fényképét nézegetve a brit kutató, Jeffrey D. Needell is hasonlóan látja: „Korabeli portréjáról lány arcból, súlyos szemhéjak alól okos tekintettel pillant vissza ránk, jól szabott öltönyben, stílusos puhakalapban, szép nyakkendővel és keményített inggallérral. Rio de Janeiro egyik jeles *dandy*jeként ismerték, akinek jól állt a monokli, és aki a legjobb hotelekben élvezte a délutáni fürdőt, mielőtt ruhát váltott.”

a Barreto szülők

João do Rio, polgári nevén Paulo Barreto 1881. augusztus 5-én született Rio de Janeiróban. Szülőháza a belváros egyik ismert utcájában állt. Édesanyját, Florência Cristovão dos Santost szép és életvidám mulatt asszonyként említik az életrajzírók. Az apáról pedig feljegyzik, hogy Alfredo Coelho Barreto *gaucho* volt, azaz Brazília legdélebbi tartományából, Rio Grande do Sulból származott. Rio de Janeiróba költözve gimnáziumi matematikatanár, a köztársasági eszme elkötelezett híve és az úgynevezett ortodox pozitivista értelmiségi kör tagja lett. Ezért fiát – a korabeli általános brazil szokásoktól eltérően – nem római katolikus szertartás szerint kereszteltette meg, hanem elvbarátait követve a Pozitivista Egyházban anyakönyveztette.

pozitivisták Brazíliában

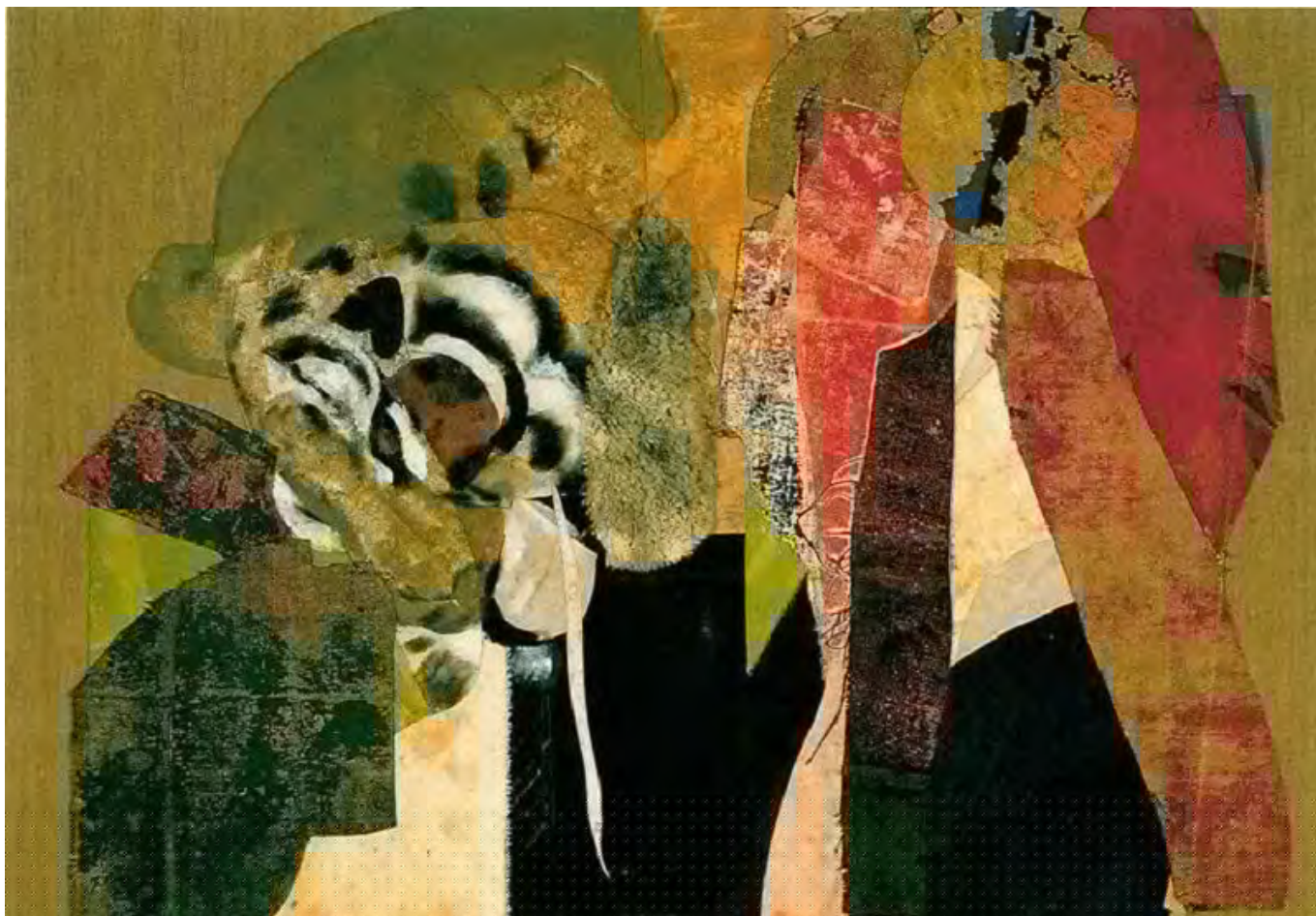
Az ortodox comteianusok vagy ortodox pozitivisták a császárság végén és az I. Köztársaság időszakában a Rio de Janeiro-i értelmiség befolyásos csoportját alkották, bár a társadalom szélesebb rétegeiben eszméik csekély hatást gyakoroltak. Erős pozícióik voltak azonban a hadseregben és bizonyos oktatási intézményekben (a katonai és a műszaki képzésben).

comteiánus szertartások

Az ortodox pozitivisták Auguste Comte társadalom- és vallásfilozófiai rendszere szerint gondolkodtak, és az Emberiség Vallásának követőiként 1881-ben

megalapították a brazil pozitivisták templomát. A kb. 200 fős közösség, mely az I. Brazil Köztársaság kikiáltása (1889) után még befolyásosabb és tehetősebb lett, 1897. január 1-én avatta fel ünnepélyesen a főváros *Gloria* negyedében lévő gyülekezeti termét. Az Emberiség Templomának ez az épülete volt a világon az első, amit Comte elképzeléseit szigorúan követve terveztek meg. Az intézmény aztán 2009-ig működött ugyanott, végül rossz műszaki állapota miatt kellett bezárni. Fénykorában nemcsak a comteiánus szertartásoknak adott helyet, hanem filozófiai, tudományos és művészeti kurzusoknak is, főleg gyerekek és fiatalok számára. Maga dr. Coelho Barreto szintén részt vett az oktatásban, erre fia is utal a pozitivistákat bemutató cikkében. Az előadások híre egyébként Magyarországra is eljutott. Kozáry Gyula (1864–1925) római katolikus lelkész és hitoktató a Bölcséleti Folyóiratban többször is írt a pozitívizmus brazíliai helyzetéről. A Rio de Janeiró-i központ idővel terjeszkedett. 1928-ban kápolnát avatott Brazília déli részén, Porto Alegreben, és az ereje teljében lévő közösség még Párizsban is működtetett egy kápolnát a Marais negyedben, 1903-tól. Ez ma az Emberiség Vallásának egyetlen fennmaradt európai temploma.

Brazília más városaiban is létrejöttek pozitivista körök (São Paulóban, Salvador da Bahiában, Recifében, Curitibában), és a Rio de Janeiró-iak mellett gyakran fontos szerephez jutottak nemcsak a helyi, de az országos politikában is (például az új, köztársasági szimbólumok megtervezésében, az állam és egyház szétválasztását eredményező elvi vitákban, vagy az abolicionizmus folyamatában stb.). Közülük is kiemelkedtek a legdélebbi brazil állam, Rio Grande do Sul pozitivista politikusai: A. A. Borges de Medeiros (1863–1961), aki összesen 35 éven át (1898–1908-ig és 1913–1928-ig) volt a tagállam elnöke; Júlio de Castilhos (1860–1903) Rio Grande do Sul 1891-es, comteiánus alkotmányának szerzője és Demétrio Ribeiro (1853–1933) a brazil föderáció első agrárminisztere.

iskolák, pályakezdés

Bár Paulo Barreto neveltetésében édesapja révén meghatározó szerepet kapott a pozitívista eszmerendszer, felnőtt korában mégsem kötődött szorosabban az *Apostolado*-hoz, ahogy más felekezethez sem. Első tanítója, tanára maga Alfredo Coelho Barreto volt. Vizsgáit a riói bencéseknel tette le, majd Brazília legkiválóbb állami gimnáziumába járt. 15 évesen került a híres intézménybe, ami korábban a császár, II. Péter nevét viselte, akkoriban azonban a fiatal köztársaság egy időre megfosztotta az elűzött uralkodót idéző nevéől, és 1911-ig Nemzeti Gimnáziumként működött.

Bár Gilberto Freyre szerint a „szinte mindig purizmusra, finomkodásra, akadémizmusra hajlamos diplomások, doktorok, papok” alkotta intellektuális elitbe a belépőt valamilyen, leginkább a jogi vagy az orvosi diploma jelenthette volna, Paulo Barreto – legtöbb irodalmár pályatársaival ellentétben – nem végzett felsőfokú

tanulmányokat. Családi háttere azonban a pozitívista intellektualizmus volt, és maga is jelentős könyvtárat gyűjtött össze, ennek segítségével tett szert széles műveltségre. Pályájának korai szakaszában erősen hatott rá a francia kultúra. Még a dinamikusan fejlődő főváros valósága; az utcákon, a kávéházakban szerzett személyes tapasztalatait kiváló irodalmi alapanyaggá formálta. Rio de Janeirót senki sem ismerte nála jobban, és senki nem írt róla annyit, mint ő.

rátalált élethivatására

Barreto korán rátalált élethivatására, első cikkei tizenéves korában születtek, és diáklapokban jelentek meg. Alig volt 18 éves, mikor 1899.

június 1-én először jelentkezett profi újságcikkkel,

kritikával a Tribunában, rendszeresen publikált a Cidade do Rio című napilapban is. Ekkor még a Claude álnevet használta. Később, a kor divatja szerint más írói neveket is felvett: Dickenst João de Oliveiraként fordított, színházi kritikáit mint João Cláudio, illetve mint Máscara Negra (Fekete Álarc) jegyezte, az új művészeti ágról, a moziról pedig egyszerűen csak Joe aláírással közölt cikkeket. Az O Paíz társasági rovatába José Antonio Joséként írt. Az Atlântidában João d'Além (János Odaátról) néven jelentek meg brazíliai levelei vagy havi krónikái. Leginkább mégis az 1903-ban a Gazeta de Notícias számára kitalált nevével, a João do Rióval (Riói János) azonosították.

a brazil köztársaság átalakuló fővárosa és az újságírás fénykora

Brazília fővárosa, az europánizálódó Rio de Janeiro nemcsak a politika, de a kulturális élet és a szellemi elit központja is a 19–20. század fordulóján. Luiz Edmundo, a város életének másik krónikása leírta, hogy a nagy nemzetközi kikötőbe a világ minden tájáról rengeteg könyv érkezett, sok volt a könyvesbolt: „könyvek mindenfelől: francia, német, angol, olasz, spanyol és portugál könyvek. Ragyogott a könyvesboltok kirakata.” Az olvasásnak kultusza volt, de csak az elit körében, ahol a vélemény formálásában is nagy szerephez jutott. A Párizsra figyelő brazilok számára az újság valami nagyon hasonlót jelentett, mint Marcel Proustnak: „Majd megszemléltem az újságot, szellemi kenyérünket, mely még meleg volt a friss nyomástól és nyirkos a hajnali ködtől, amelyben kora hajnaltól osztogatják a szobalányoknak, akik a tejeskávéval viszik majd be gazdájukhoz ezt a varázslatos, megsokszorozható

kenyeret, mely egy és tízezer egyszerre, s noha számtalan példányban jut el a házakba, mindenki számára egy és ugyanaz marad.” (Ford.: Jancsó Júlia) Ugyanekkor az írástudatlanság aránya Brazíliában meglehetősen rossz. José Veríssimo 1900-ban úgy kalkulált, hogy 1890-ben minden 100 brazilból 16-17-en tudtak olvasni, és ez a Régi Köztársaság idején nem sokat változott. Ezért szokássá vált a közösségi hírfogyasztás, az újságcikkek felolvasása nyilvános helyeken. Hasonlóan ahhoz, ahogy Jorge Amado 1920-as években játszódó regényében a brazil vidéken történt a politikai agitációs anyagokkal: „A röpcédulák eljutottak a városi munkásokon át az ültetvények néger nyomorultjaihoz, és lassan érezni lehetett a hatásukat. A röpcédulák nem sokat beszéltek, de a néhány keresetlen szóból, amit valamelyik munkás szótagolva kibetűzött írástudatlan társai előtt a munkásvityillók faggyúmécsese mellett, mind megértették...” (Ford.: Hartai Emil)

Az újságkiadás mint üzleti vállalkozás nemzetközi összehasonlításban viszonylag későn, csak az 1890-es évektől virágzott fel Brazíliában, és főleg a nagyvárosokban. (Míg például Észak-Amerikában már az 1830-as években.) Ez az átalakulás szorosan kötődött a lapok előállításában bevezetett költségcsökkentő technikai újításokhoz és legalább annyira a városi élet szellemi, társadalmi és politikai arculatának megváltozásához.

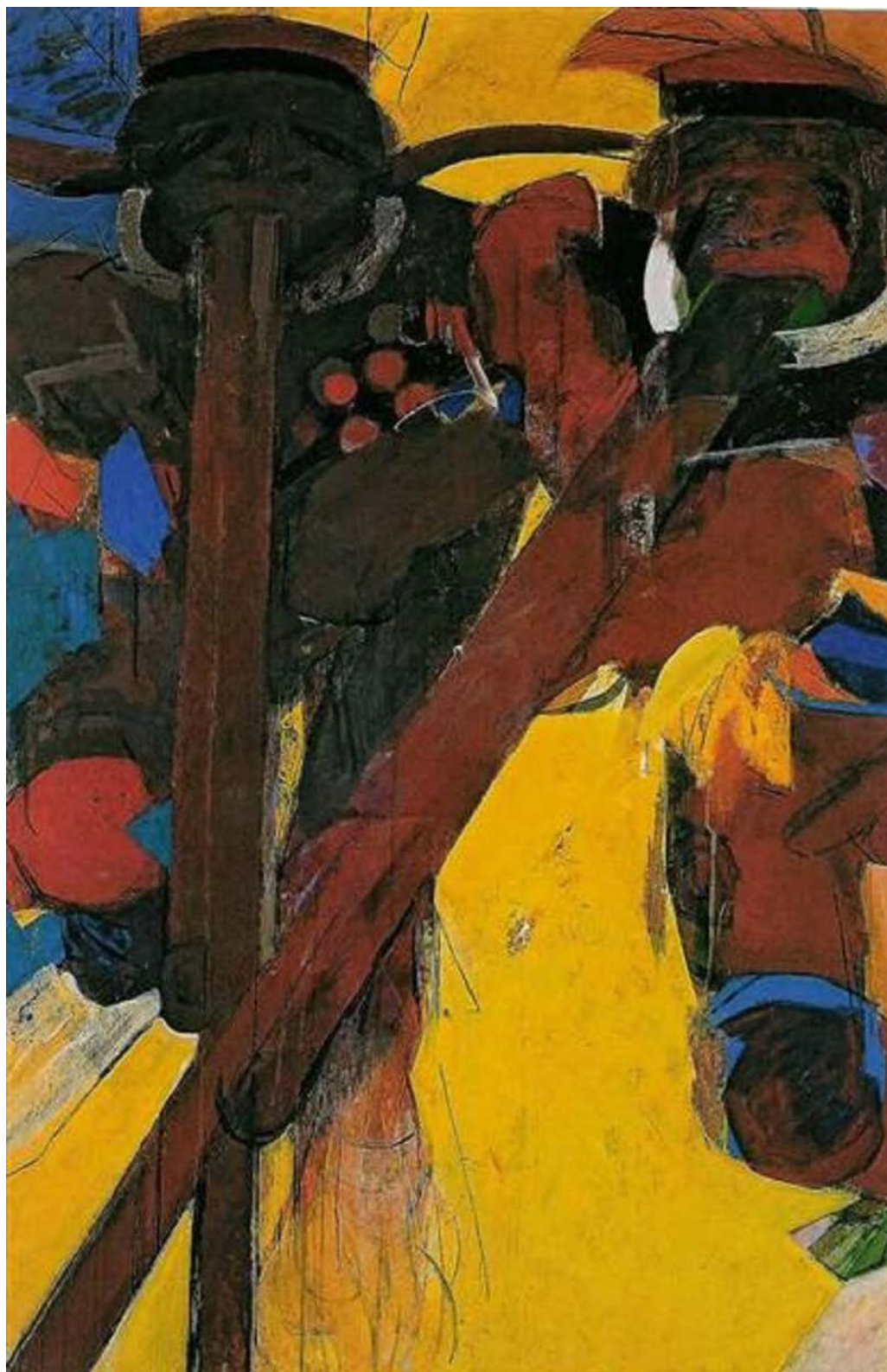
európaiasan megújult

Jórészt a migrációs folyamatoknak köszönhetően a majdnem 15 milliós Brazília legnagyobb városa, Rio de Janeiro lakossága hirtelen duzzadt fel, 1872 és 1920 között több

mint négyszeresére nőtt. 1905-ben a becsült lélekszáma vonatkozó hivatalos adat 800 000 fő. (Más fővárosok mérete ekkor: London 4,5 millió, New York 3,5 millió, Párizs 2,7 millió, Bécs 1 662 000 fős.) A gyors ütemű növekedés kezelése nagy kihívást jelentett a városvezetésnek, ugyanakkor egybeesett a föderális köztársasági kormányzat, elsősorban Francisco de Paula Rodrigues Alves elnök (1902–1906) törekvéseivel, aki az egészségtelen és rendezetlen várost európai mintájú, civilizált metropolisszá kívánta fejleszteni. Ez a program – főként az elit érdekeinek megfelelően – többfrontos támadást indított az elmaradottság ellen. A városrendezés, Francisco Pereira Passos (1836–1913) polgármester irányításával, sok rombolást és nagy építkezéseket hozott, európaiasan megújult, villanyvilágítással, útburkolattal és modern tömegközlekedési hálózattal ellátott belvárost eredményezett. (Francisco Pereira Passos pályafutását mérnökként kezdte, 1857 és 1860 között Franciaországban tanult, éppen mikor Georges Eugene Haussmann német építész III. Napóleon megbízásából elkezdte Párizsban a nagy átépítési munkálatokat. A program hatott Passos Rio de Janeiróval kapcsolatos terveire, melyeket prefektusként valósíthatott meg.) Passos munkatársa, Osvaldo Cruz doktor átfogó stratégiát dolgozott ki a sok áldozatot követelő sárgaláz, pestis, himlő és más járványos betegségek megfékezésére. A kiváló brazil orvos 1896–1899 között a párizsi Pasteur Intézetben tanult. Munkája nyomán jött létre Rio de Janeiróban 1901-ben a ma már az ő nevét viselő orvosbiológiai kutatóintézetet.

Ebben a fénylő és tisztuló nagyvárosban azonban nem lehet már akárhogy viselkedni. Fel kell hagyni a civilizálatlan szokásokkal. Tilos például frissen fejt tejet mérni a riói utcán, háztól házig hajtva a tehenet. Tilos a disznóhízlalás a hátsó udvarokban, és a kutyákat sem hagyhatják szabadon kószálni. Háza homlokzatát minden tulajdonosnak rendben kell tartania. Törvény születik arról, hogy az utcán kötelező cipőt és felöltőt viselni, és tilos a villamosok és társas kocsik padlójára köpködni. Tilalmassá válnak közterületen a népi játékok és a népi vallásosság megnyilvánulásai.

Ez a program kétségtelenül az elit programja, és hatékony eszköz arra, hogy az elegáns belvárosi negyedektől távol tartsa a zabolátlan, sőt veszélyes szegény rétegeket. A szándék nem újkeletű a nacionalista köztársaság idején, inkább hagyomány, mely már a császárvárosra, sőt a portugál Bragançák birodalmi fővárosára is jellemző volt.

A rióiak, más szóval a *cariokák* nap mint nap érzékelik a törekvést, hogy a város nyilvános terein és az ott folyó mindennapi életben a lakosságot szétválasszák társadalmi helyzet és előjogok szerint, valamint etnikai, de leginkább kulturális alapon. A programnak vannak vesztesei is, a nemrégiben (1888) felszabadult rabszolgák, a munkásemberek, a kis- vagy kétes egzisztenciák (José Maria Bello 1936-ban a városok kisparazitáiról beszél).

a kíváncsiság kielégítése

Ez az időszak a 19. században alapított, fontos lapok átalakulását hozza, európai és észak-amerikai mintára modernizálódik a kiadványok technikai kivitele és az üzleti

modell. A szerkesztésmód elsődleges példaképei persze a francia lapok. A nagy riói hírújságokat, mint a Gazeta de Notíciast, a Jornal do Comércioót érintő reformok üzleti alapúvá teszik a vállalkozásokat. Ezért a lapkiadás során egyre inkább tekintettel kell lenni olyan követelményekre, mint a közönség figyelmének hatékonyabb megragadása, az érdeklődés felkeltése és a kíváncsiság kielégítése. Rio de Janeiro modellje ebben is Párizs. Az elit világa és a modernitás megnyilatkozásai kerülnek a hírek középpontjába, és a nemzetközi, elsősorban az európai híreket egyre nagyobb érdeklődéssel várják az előfizetők. Ez a külföldi tudósítások megindulásának korszaka is. João do Rio utazásai során számos interjút készít és küld haza főként az O Paízna. Más lapok is alkalmaznak ekkortól kiküldött tudósítókat, főként az európai országokban. Assis Chateaubriand, az 1930–60-as évek sajtómogulja, a későbbi

befolyásos újságíró-politikus is ekkor kezdi pályafutását. Mint a németek nagy híve, a Correio da Manhã tudósítja a német sikerekről, a gazdasági fellendülés tapasztalatairól.

A *Belle Époque* tehát a sajtó aranykora Brazíliában. A régebbi brazil lapok közül is több sikeres üzleti vállalkozássá válik. Képesek fedezni nemcsak külföldi tudósítóik költségeit, de megfizetik más munkatársaikat is, eltartanak egy jelentős intellektuel réteget. Az irodalmi élet számos képviselője, kritikusok, sőt a költők is újságírásból élnek.

Mikor João de Barros az 1910-es években Brazíliában jár, érdekes összehasonlítást tesz a portugál és a brazil művészek anyagi helyzete, függetlensége közötti különbségről. Úgy látja, a fiatal portugál írók nem vállalnak állást, fő hivatásuknak az irodalmat tekintik, életmódjuk bohém, vagyis nélkülözi a polgári jólét és biztonság pénzügyi alapjait, és kiszolgáltatottá teszi a művészi értéket. Ezzel szemben brazil kollégáik *kenyérkereset* után néznek a sajtóban, és ezzel megteremtik szellemi szabadságukat. Mivel nincsenek kiszolgáltatva a közönség kegyének, megengedhetik maguknak, hogy ne tegyenek esztétikai engedményeket, és irodalmilag becsületesek maradjanak.

Ugyanakkor a brazil irodalmárok mint sajtómunkatársak nemcsak az újságokban megjelenő szövegek kiváló stílusát garantálták – arról is gondoskodtak, hogy még a politikai lapok se maradjanak szépirodalom nélkül. Időről időre közöltek verseket, novellákat, folytatásos regényeket és műkritikát. „Irodalmi krónika, elbeszélés, könyv vagy műkritika sosem hiányzik Rio, S. Paulo, Pernambuco, Baía, Pará és a többi, kevésbé ismert szellemi központ jó lapjaiból” – írja Barros, és ezzel azt is jelzi, hogy a brazil sajtó világa többközpontú, az országos lapokon kívül a helyi szellemi élet is eltartja és megtölti saját újságjait. Nemcsak az tűnik fel neki, milyen színes palettát kínál ez a pezsgő nagyvárosi szellemi élet, hogy nincs két egyforma újság, mindegyik valami mást, eredetit akar, hanem az is, hogy a szerkesztők és publicisták civilizatórikus feladatuk és elhivatottságuk biztos tudatában dolgoznak.

A költőknek szintén valamiféle magasztos célt kell szolgálniuk. Erről 1916-ban az Atlântida egy brazil tanár és pedagógiai gondolkodó, Jonathas Serrano a költészet társadalmi szerepéről szóló szövegének közlésével foglalt állást. „A költőnek kell, hogy legyen meggyőződése, objektív és szubjektív világlátása, felsőbb ideálja. Végző soron optimista szemléletmóddal, az Élet magas értékébe vetett biztos hittel kell rendelkeznie. Nem lehet romboló, ideges reakcióktól fűtött, beteges pesszimista. Állítson. Szavaljon. Ébressze fel a nemzeti érzést. Ez az, amire Brazíliában szükségünk van.” Ennek a kissé komolykodó elhivatottságnak egy másik arcát mutatja meg João do Rio, aki inkább ironikusan írja le Brazíliát, mint az újságírók és poéták földjét: „A brazilok számára csak négy hivatás létezik: a politika, a pénzügyek, a költészet és az újságírás. A gyerekek még alig tudnak olvasni, máris verseket faragnak, kéziratos újságot szerkesztenek, támadják a kormányt és gazdaságpolitikáról vitatkoznak.”

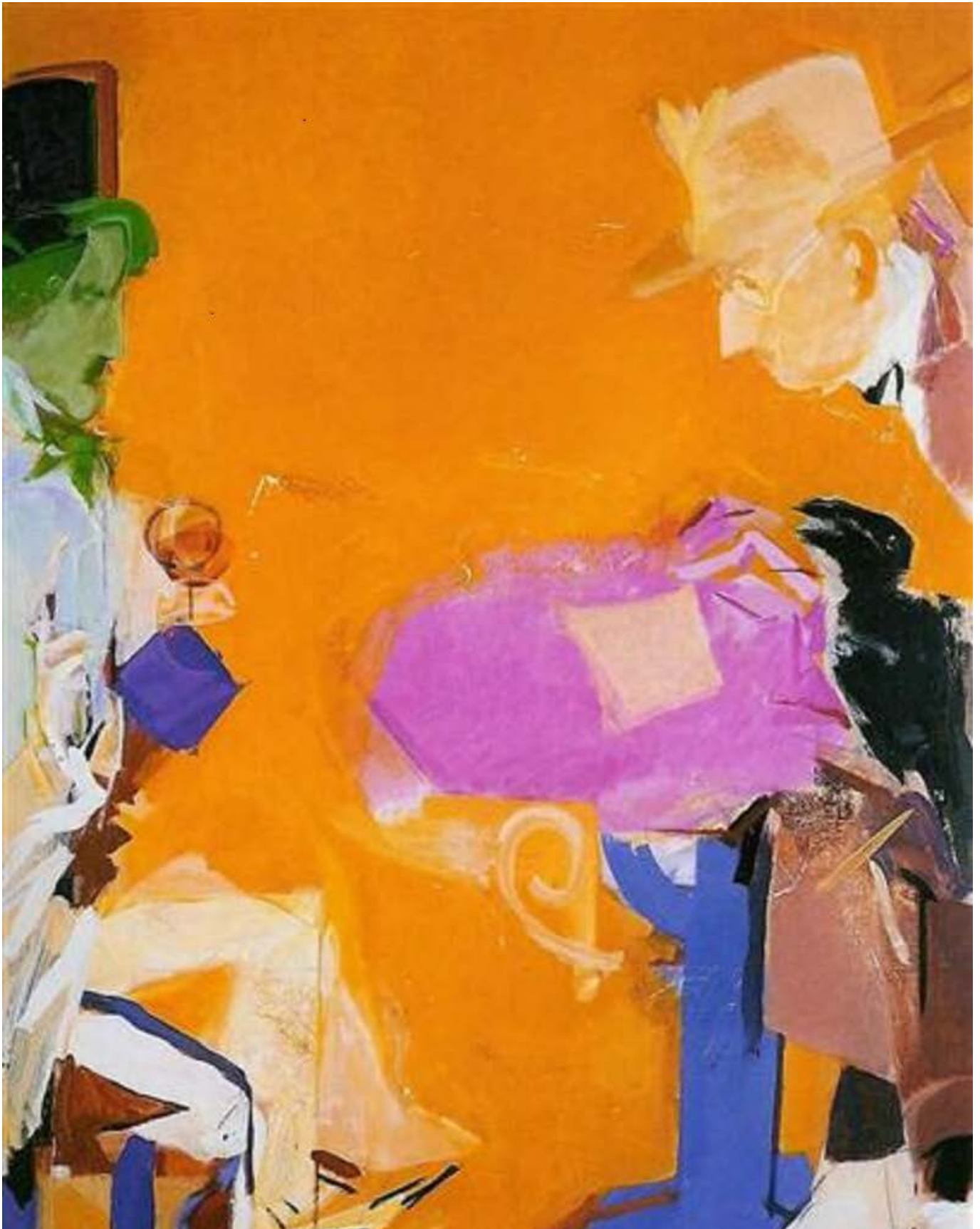
republikánus-abolicionista körök

A legnagyobb brazil napilapot nem a szövetségi fővárosban, hanem São Paulóban adták ki. Az O Estado de São Paulo (röviden O Estado vagy OESP) máig az egyik legigényesebben

szerkesztett és legnagyobb példányszámú, országos lap Brazíliában, melynek sok olvasója volt Rio de Janeiróban is. Az OESP elődjét még a császárság idején, 1875-ben republikánus-abolicionista körök hozták létre A Província de São Paulo címmel. A 19–20. század fordulóján tulajdonosa és karakterének meghatározója Júlio de Mesquita (1862–1927) volt. Fia, Júlio de Mesquita Filho (1892–1969) 1927-ben vette át a lapot apjától, és szellemiségét töretlenül vitte tovább. Az Európát, főleg persze annak nyugati felét jól ismerő, a nemzetközi politika problémái iránt fogékony sajtómogul maga is többször vállalt politikai szerepet. Az 1926-ban alakult Demokrata Párt egyik prominense, 1930-ban támogatta Getúlio Vargas hatalomátvételét, és híve volt az 1964-es katonai puccsnak is. Ám mindkét rendszerrel szembefordult, amint azok diktatórikus jellege megmutatkozott. Így kényszerült többször politikai emigrációba, lapja pedig 1940-ben a nacionalizáció, illetve 1968-tól az előzetes cenzúra elszenvedője lett.

A Régi Köztársaság idejének kedvelt, új publicisztikai műfajává a riport vált, a korábbi véleménycikkkel szemben. Ennek egyik legnagyobb mestere João do Rio, aki krónikáival és tudósításaival is rendkívüli népszerűsége tette szert. Újságcikkeiben egy dinamikusan fejlődő nagyváros változásának lenyomatát találjuk, a társadalomtörténet értékes forrásanyagát. A brazíliai újságírás megújítója ugyanis – elődeitől eltérően – kiszállt karosszékéből, és lelkes lokálpatriótaként rózta a modernizálódó Rio de Janeiro utcáit, személyes tapasztalatait pedig városi krónikákban, tárcákban és interjúkban közölte, vagy szépirodalmi alkotásaiba építette. Osztozott generációjának a modern kor vívmányai iránti csodálatában, és a technika újdonságai, a mobilitás felgyorsult ritmusa állandó témája lett. Az automobil, a fényképezés, a mozi, és néha olyan különlegességek is, mint a gázgyár működése, amit a helyszínen tanulmányozott. Témaválasztásával, jóval megelőzve az 1922-es

São Paulo-i modernista zászlóbontást, már nem is premodernista, hanem valóban modern volt. Ennek dokumentuma 1909-es O Cinematographo (A mozi) című kötete, amely először Portugáliában, Portóban jelent meg.

Középpontjában az 1908-as Rio de Janeiro-i centenáriumi kiállítással. Ironikus, önkritikus hangja, ami azon kívül, hogy Paulo Barreto egész életművére jellemző, előhírnöke a modernisták önkeresést, önbecsülést szorgalmazó nacionalizmusának: „Minden nemzet kardinális kérdést csinál abból, hogy fiai megismerjék. Maguk a franciák, akik híresen gyengék földrajzból, képesek makacsul ragaszkodni ahhoz a véleményükhöz, hogy Rio de Janeiro Buenos Aires fővárosa és hogy Brazília egyike Chile leggazdagabb megyéinek. De nincs olyan francia, aki ne ismerné a saját országát, politikai rendszerét, gazdaságát és saját történelmét. Brazíliában éppen ellenkezőleg. A gazdagok gyerekei Európába mennek tanulni. Mikor hazatérnek, több nyelven beszélnek, és ezt itt nem tekintik a hazájuknak, csak egy városnak, ahol kicsivel több pénzt lehet keresni, vagy leginkább – ez az a hely, ahol családjuk él. A jómódúak, akik mindenben igyekeznek a gazdagokat utánozni, ebben is őket követik, és a szegények, mivel gondolkodásmódjukat valamiféle furcsa kisebbségi érzés határozza meg, ők sincsenek más véleményen.”

figyelmes kószáló

Rio figyelte és ismerni vélte a brazilokat, a politikai elit tagjaitól a legszegényebbekig. Nagy *flâneur* volt, szemlélődő, figyelmes kószáló. Az írásaiban szereplő karakterekben a körülötte élő hús-vér embereket

idézte meg. Eközben maga is Rio de Janeiro ismert figurájává vált, furcsa, ellentmondásos személyiséggé, a *dandy* életforma és életérzés leghűségesebb brazil követőjévé és közvetítőjévé. Munkamódszere és gyakran kihívóan modoros stílusa sokak szimpátiáját és csodálatát és egyesek gúnyos megjegyzéseit vívta ki. Kollégája és talán legkérlelhetetlenebb kritikusa Antônio Torres írta róla 1920-ban:

„Kijelenthető, hogy João do Rio úr az egyetlen brazil író, akit országszerte mindenki ismer. Ismerik őt a borbélyok, a villamoskalauzok, a bakák a Largo do Rosióról... és a Központi Pályaudvar hordárai...”

Barreto (alias José Antonio José), az újságíró

A 20–21. század fordulója felfedezte magának az 1900-as évek Rio de Janeiróját, és ezzel együtt a város krónikását, João do Riót. Reneszánszának egyik legfontosabb eleme publicisztikai életműve, és annak újíto jellege. Többen – így például Brito Broca nyomán C. Malcolm Batchelor vagy Jeffrey D. Needell – úgy fogalmazznak, hogy forradalmasította a *carioca* újságírást, illetve új műfajt teremtett: a gyakran egészen lírai, irodalmi jellegű riportot. Volt, hogy a beszélgetéseket írásban, levelezés útján készítette, és gyűjteményük a premodernizmus egyfajta enciklopédiája. Hogy miért tartotta fontosnak a műfajt, azt a modern idők közönségének igényeivel magyarázta: „A közönség új szenzációra vágyik. Délen az emberek meglehetősen izgágák. Hajtja őket a kíváncsiság, a mindent tudni vágyás, jól informáltak akarnak lenni, azonnal értesülni, ha valami érdekes és izgalmas történik. A közönség egy része túlzottan is, majdnem betegesen kíváncsi. Nem is annyira a műveket akarja megismerni, inkább a szerzők élete iránt érdeklődik. Valóban tudnunk kell mindent? Azonnal kifürkészük mindennek az eredetét, leromboljuk az idoloikat, életünk részévé tesszük őket. Manapság aggasztó a kíváncsiság...”

1901-től Barreto rendkívüli munkabírással egyre több újságnak dolgozott. Számos napi- és hetilapnak állandó munkatársa lett. Írt az *O Diába*, a *Correio Mercantil*ba, 1906-tól a *Revista Chic-Chic* publicistája volt, 1907-től hetente jelent meg a *Notíciában* is. Az 1910-es években São Paulóba is küldött írásokat a *Correio Paulistanónak*. J. de Barrossal 1915-ben elindította az *Atlântidát*, 1918-ban két munkatársával a *Rio Journalt* és 1920-ban a portugál kolónia anyagi támogatásával az *A Pátriát*. 1903-tól 1915-ig fő munkahelye a *Gazeta de Notícias* szerkesztősége volt.

A Brazil Régi Köztársaság idején a főváros legnépszerűbb – Barros szerint legmodernebb – napilapja vált az 1875 augusztusában induló Gazeta de Notíciasból. Alapításakor a dél-amerikai országban még fennállt a császárság és a rabszolgaság intézménye, a kritikai szellemű újság anti-monarchista és abolicionista beállítottságú volt. Az államforma-váltást követően kormánytámogató álláspontot képviselt. A vállalkozás sikeréhez nagyban hozzájárultak a fokozatosan bevezetett technikai újítások (nyomdai klisé alkalmazása, karikatúrák közzlése, az interjúkészítés új technikája), valamint a lap vasárnapi irodalmi melléklete, ahol a legkiválóbb brazil és portugál szerzők művei mellett gyakran közöltek franciából fordított folytatásos regényeket is. Gazdasági melléklete, a francia nyelvű Le Brésil économique szintén nagy érdeklődésre tarthatott számot, hiszen a brazil gazdaságban növekvő szerepet kaptak a külföldi érdekeltségek és a külgazdasági, külkereskedelmi szempontok. A Gazeta de Notícias mindig is teret engedett a jelentősebb közéleti vitáknak, és

ilyenkor, alapvető kormánypártisága ellenére, inkább kritikai attitűdje erősödött fel. Például az elsődlegesen szintén gazdasági szempontból, a főváros és környéke szorosabb mezőgazdasági kapcsolatrendszere miatt hasznos, Rio de Janeiro és Niterói közötti híd építésének kérdésében; a kötelező védőoltások bevezetésének ügyében; vagy Hermes da Fonseca tábornagy hadügyminisztersége idején a kötelező sorkatonai szolgálat körüli vitákban.

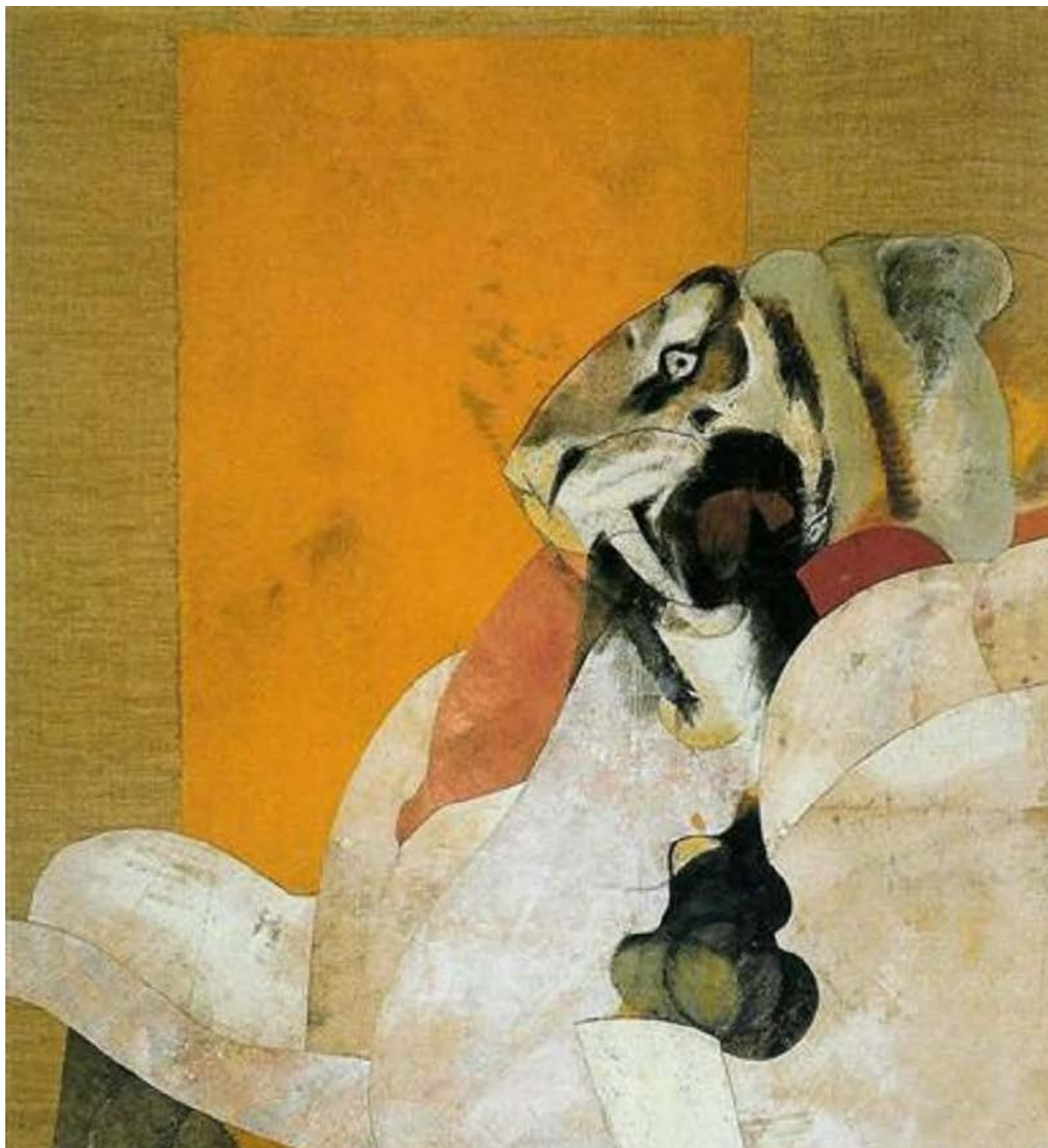
kiemelkedő könyvsiker

João do Rio 1903-tól közölte krónikáit, riportjait a *Gazeta de Notícias*-ban. Hamarosan összegyűjtve is megjelentette őket, így készültek első kötetei: *Vallások Rióban*, 1905;

Az utcák elbűvölő lelke 1908; és irodalmi riportjainak gyűjteménye, melyben a korszak minden jelentős brazil íróját meginterjúvolta: *Irodalmi pillanat*, 1907. Különösen az 1905-ös összeállítás lett kiemelkedő könyvsiker, hat év alatt 8000 példányt adtak el belőle. A *Gazeta de Notícias*-nál állandósult João do Rio írói neve. A lapnak főszerkesztője is volt.

1915-ben João do Rio – ekkor már Brazília egyik legismertebb újságírója – szerkesztőséget váltott, és a főváros másik nagy napilapja, az *O Paíz* állandó munkatársa lett. Az 1884-ben alapított *O Paíz* független politikai és irodalmi hírlapként határozta meg magát, és az egyik legfontosabb, országos terjesztésű, véleményformáló orgánummá vált. Befolyásából, hiteléből az 1920-as évek közepétől kezdett veszíteni, majd Getúlio Vargas hatalomra jutásával meg is szűnt (1930–33-ig megjelenése szünetelt, 1934-ben pedig végleg befejeződött). Virágkorában, az 1880-as évek végén 25 ezres átlagos példányszám mellett néhány különkiadásából 60 ezer is elfogyott. Ekkor jelent meg fejlécén a jelmondat: „az *O Paíz* a legnagyobb példányszámban nyomtatott és terjesztett lap Latin-Amerikában”. Politikai orientációját tekintve kezdetektől, már a monarchia évei alatt is köztársasági-liberális volt, és az államforma megváltozását követően a fennálló oligarchikus berendezkedés elkötelezett támogatója, a Régi Köztársaság legbiztosabb kormánypárti fóruma lett. Boris Fausto írja a korabeli politika természetéről: „Szűk politikai elit által irányított republikánus pártok határozták meg az országos politika irányvonalát, és ők állapodtak meg a köztársasági elnöki cím lehetséges jelöltjeiről is. ... De a szavazás

nem volt kötelező, és a nép rendszerint úgy tekintett a politikára, hogy az a hatalmasok közötti játék vagy szívességek csereberéje. Az érdektelenség tovább nőtt, amikor az elnökválasztásokon a tagállami pártok összefogtak, és megegyeztek egyetlen jelölt indításában, vagy amikor az ellenzéki jelölteknek semmi esélyük sem volt a győzelemre. Az ország teljes népességéhez viszonyítva, a választásokon részt vevő szavazók százalékos aránya a minimális 1,4% és a maximális 5,7% között mozgott.” (Ford.: Tímár Imola)

Az O Paíz a belpolitikai tájékoztatás mellett erős nemzetközi híryanaggal szolgált, és nemcsak hírügynökségi anyagokat, de saját tudósításokat is közölt. A századfordulót követően a Rio de Janeiró-i portugál kolónia tájékoztatására külön mellékletet adtak ki, ami kifejezetten az óhazai híreket gyűjtött össze, a monarchista emigráns, Alexandre de Albuquerque szerkesztésében. Ebben szerepe volt, hogy finanszírozását portugál pénzügyi körök vették át. A Brazíliában élő külföldieknek, így a portugáloknak több saját lapjuk is volt a *Belle Époque* évtizedeiben. A sajtó aranykorában a régebbi, 19. századi alapításúak mellett újabb orgánumok jöttek létre Rio de Janeiróban és São Paulóban egyaránt. Ezek a lapok többé vagy kevésbé maguk is a luzo–brazil gondolat divulgátoraiává váltak. Ráadásul saját orgánumaik mellett a portugálok egyes személyek és gazdasági érdekeltségeik révén befolyásolták a szélesebb közönségnek szánt, brazil alapítású vagy tulajdonú újságokat is. Rokoni kapcsolataikon, befektetéseiken vagy szellemi hozzájárulásukon (újságírók, szerkesztők) keresztül. Ez volt a helyzet az O Paíz esetében is, aminek olyan főszerkesztői voltak, mint Rui Barbosa, majd Quintino Bocaiúva, de portugál tőkével alapították, és a 20. század elején irányítását új tulajdonos, a Portóból származó, João de Souza Lage (Laje) nagyvállalkozó vette át, aki még sikeresebbé tette a lapot. Az óhaza iránti érdeklődés, és a portugál kolónia jelentős részének konzervatív-monarchista beállítottsága az 1910-es lisszaboni államforma-váltást követően lett nyilvánvaló, mikor az O Paíz a köztársaság ellen állást foglaló riói lapok között volt – például publikálták a felhívásokat, melyek a portugál árukkal szembeni fogyasztási bojkottra szólítottak fel, vagy a portugáliai és észak-spanyolországi köztársaság ellenes szerveződések számára gyűjtöttek adományokat.

új álnevet választott

Az O Paízban 1915 novemberében João do Rio társasági krónika rovatot indított *Pall-Mall-Rio* címmel, és ehhez új álnevet választott, José Antonio Joséként írta cikkeit, ezeket később kötetben is megjelentette. „Nyáron fellapozhatjátok, hogy visszaemlékezzetek – írja könyvéről Rio. – És a jövő télen már az egész történelem lesz. Csak a könnyed dolgok képesek ilyen hamar elmúlni, és csak azok hagynak maguk után ilyen kellemes emlékeket.” A sorozat hangvétele és humora a *Pickwick Klub* hatását mutatja. A cím és az írói névválasztás amellet, hogy London előkelő utcájára, a társasági és klubélet központjára utal, szándékosan emlékeztet Michel Georges-Michel 1913-ban indított *Pall-Mall* rovatára, ami a francia társasági élet, a Côte d'Azur és Párizs eseményeit követte nyomon. João do Rio és az O Paíz az új rovat elindításával ugyanakkor elhalászott egy népszerű ötletet a rivális laptól, a Gazeta de Notícias-tól, ahol 1907 és 1914 között, haláláig, Alberto Figueiredo Pimentel *Színházi látcső* címmel vezetett társasági krónika rovatot. Amennyire korábban Riót a nagyváros, annak dinamikus fejlődése, hétköznapi élete érdekelte, az 1910-es évek közepétől egyre inkább a nagyvilág hírei, személyiségei, sznob eseményei foglalkoztatták. 1916-ban sorozatot is közölt *Semana Elegante* (kb. az elegáns közönség heti hírei) címmel a Revista da Semanában. 1918 márciusában két szerkesztőtárssal (Azevedo Amaral és Georgino Avelino) saját lapot indított, a Rio Journalt.

Az újságírás és a társasági élet krónikái kapcsolatot teremtettek a főváros politikai elitje és João do Rio között. Bár nem foglalkozott politikai újságírással, személyes ismeretség fűzte köztársasági elnökökhöz (kedvence kétségtelenül Rodrigues Alves volt), miniszterekhez, szenátorokhoz, diplomatákhoz, Brazíliában és külföldön. „... láttam már közelről több uralkodót – a csodálatos XIII. Alfonzt Pauban; II. Vilmost családi körében Velencében; II. Emánuel szomorúan mosolyogni Lisszabonban; V. Györgyöt evezős versenyeken; beszélgettem én már olyan államférfiakkal, akik hatást gyakoroltak a világra” – írja 1917-ben. A monarchiákhoz egyfajta sznob csodálattal vonzódott, annak ellenére, hogy többször kinyilvánította elkötelezett republikánizmusát. Művészetét ugyanakkor sosem rendelte alá a politikának, inkább a személyiség érdekelte, és ezzel is valamiféle híd szerepet töltött be az irodalmi élet és a nagyközönség között, valamint az írást használta, hogy az egyszerű emberekkel és a társadalmi elittel egyaránt kommunikáljon.

A diplomáciai pálya egész életén át vonzotta. 1902-ben megpróbált a brazil külügyminisztérium, az Itamaraty

Brazília lisszaboni követe

kötelékében elhelyezkedni. Miután egyre szorosabb kapcsolatba került a portugálokkal, és a luzo–brazil összekötő szerep egyre kedvesebb lett számára, különösen szeretett volna lisszaboni megbízatást, de legnagyobb álmát, hogy Brazília lisszaboni követe lehessen, sosem tudta megvalósítani. Ezt a virtuális Atlantiszon találta meg, a kultúra követeként. Politikai kapcsolatait is felhasználta, hogy speciális karakterű folyóiratának, az Atlântidának befolyásos támogatókat nyerjen meg, a luzo–brazil eszme széleskörű terjesztője legyen. Az Atlântida nem a napi sajtóhírek, a társasági krónikák lapja lett. Elmélyült, intellektuális tartalmával az elitre kívánt hatni. Amit Rio a szerkesztésen kívül szívesen vállalt benne, a portugál és brazil kulturális élet kölcsönös bemutatása, az érdeklődés felkeltése hazája szellemi teljesítménye iránt. A havi beszámoló rovat kedvezett stílusának. Első portugáliai látogatása óta tervezte – hangsúlyozza életrajzírója –, hogy létrehoz egy folyóiratot, amely hasonló gondolkodású brazil és portugál szerzőket gyűjt maga köré. Hitt abban, hogy egy ilyen vállalkozás széles olvasótáborra talál az Atlanti-óceán mindkét partján. Évek teltek el, végül a terv 1915-ben vált valóra João de Barroshoz fűződő szakmai kapcsolata és mély barátsága révén, aki így emlékezett rá 1950-ben: „... barátja, szinte testvére voltam João do Riónak, társa és hűségese követője a brazil–portugál testvériség szép és nemes ügyének védelmében. Folytatója lettem a luzo–brazil politikának, amit João do Rio hirdetett meg, és amit teljes lelkesedéssel, minden tudásával, minden kitartásával és nemes erőfeszítésével szolgált. [...] Elképzelése a luzo–brazil kapcsolatokról becsületére vált volna egy nagy politikusnak vagy államférfinak is.”

João do Rio, a szépíró

João do Rio újra felfedezése az 1990-es évek végén városi krónikáival kezdődött, majd irodalmi műveinek kiadásával, fordításával és brazíliai és külföldi elemzésével folytatódott. Összegyűjtött, főként szülővárosáról írt krónikái mellett megjelentek új kiadásban novellái, színpadi művei is. Életművének recepciója azóta is legfőként irodalmi jellegű – politikai arculata, és ezzel együtt luzo–brazil vonatkozása máig kevesebb figyelmet kap.

Az új Rio de Janeiro a századelőn még megíratlan könyv volt – fogalmaz Steve Sloan –, és João de Rio lett az egyik leghitelesebb szerző, aki keresztül-kasul bejárva ezt a várost, írásaiban részletesen elmesélte a tapasztalatait. A valóságot rögzítő krónika és a fikció határai elmosódtak szövegeiben. Nála a *flâneur* kíváncsisága modern szociológiai érzékenységgel párosult, az elitet sznob bámulattal, a nyomor világát borzongva, ugyanakkor részvétellel figyelte és ábrázolta.

João do Riót gyakran a szegénység, a nélkülözés világának a polgárt megbotránkoztató egzotikuma érdeklí, hiszen közönsége, az elit „körök” számára a városi térben elkülönülten létező civilizátlanság olyan ismeretlen valóság, amivel a tényleges érintkezés kerülendő. Az Európára tekintő, civilizatórikus elhivatottsággal teli olvasó atyáskodva közelít saját szegényeihez, és importálja társadalmi előítéleteit is. Az író-újságíró azonban igyekszik tárgyyszerűen, szociografikus hitelességgel ábrázolni, amit lát, például a külváros kínai ópiumbarlangjairól vagy az embertelen körülmények között dolgozó munkásokról szólva, akik a Guanabara-öböl apró szigetein mangánt és szenet rakodnak. Ugyanez a kíváncsiság hajtja és ugyanez a munkamódszer vezeti a városi kiségzisztenciák, a kisstílű szélhámosok közé, például a rongyszedők és guberálók társaságába, akik szakosodva dolgoznak, egyesek csak a tiszta rongyot szedik össze, mások meg mindenfélét. Külön módja van a papír, a fadarabok és az ólom gyűjtésének. Olyanok is akadnak, akik csakis elhagyott, kidobott ócska lábbeli után kutatnak, amit aztán – a társadalmi hierarchiában némileg felettük álló – olasz foltozó varga néhány fillérért megvesz, megjavít és szép nyereséggel ad tovább. (João do Rio egyébként, mint hiteles krónikás, rögzíti a pontos árfolyamokat is.) Ott vannak aztán a címkegyűjtők, akik az utcán eldobott, még ép jövedéki zárjegyeket, szivargyűrűket szedik fel, majd eladják a trafikosoknak, ezek meg így kétes eredetű, minőségi vagy adózási szempontból kifogásolható árujukat átcímkézhetik, mintha minden rendben lenne velük. Ahol a nyomor és a tisztos polgárok világa találkozik, károsodik a gyanútlan vásárló és a kincstár – az író becslése

szerint a forgalmazott dohányárúnak mindössze 5%-án van eredeti zárjegy! Aztán a sintért, aki macskákra specializálódik – megöli és megnyúzza őket, hogy nyúlhúsként adja el portékáját az éttermeknek. És jönnek sorban a többiek, a jósnők, tenyér- és kártyajós cigányasszonyok, akik a jövőmondás közben esetleg ki is zsebelik a kuncaftot; a koldusok és a szegény sorsú prostituáltak (köztük név szerint szerepel a budapesti születésű Rosnick Emma, aki harmincéves korára hatvannak néz ki); következnek a tetováló gyerekek és a patkányfogók. Ez utóbbiak az egészségügyi reform rendeletek haszonélvezői, hiszen az összefogdosott patkányokért a városi önkormányzat közegészségügyi hivatala darabonként fizet.

valami részvét

João do Rio szükséges rossznak, a nagyvárosi élet velejárójának tartja ezeket a mesterségeket, és mikor róluk beszél, a civilizátor fensőbbes rosszállásába mindig vegyül valami részvét is. „Mindezek a szomorú életű szegény teremtések a szemétből élnek, abból, ami a kanálisba hullik, amit a patkányok és a tetők sovány macskái meghagynak nekik, ők az újrahasznosítás hősei, akik felszedik a látszólag értéktelent, és így öntudatlanul is igazzá teszik a városi életre vonatkozóan Lavoisier axiómáját: anyag nem vész el, csak átalakul.”

Ezt az anyagot, amit szülővárosa társadalmáról újságíróként összegyűjtött, fikcióvá is formálta. Írt novellákat felnőtteknek és gyerekeknek, regényeket és színdarabokat. Első novelláskötete, *Az éjszakában*, 1910-ben jelent meg. A 18 kisprózából 9-et pályatársainak ajánlott, köztük portugál barátjának, João de Barrosnak *Az illúzió vége* címűt. Ekkoriban olyan szövegeket is írt, melyek a tudományos fantasztikus és a krimi irodalom előfutárának láttatják. Színpadi szerzőként legnagyobb sikerét *A szép madame Vargas* című darabjával aratta, amit a fővárosi nagyszínház mutatott be, a következő évben Lisszabonban is játszották. Az Atlântida első számának színházi rovatában meg is emlékezett a portugáliai bemutatóról, mint „a luzo–brazil irodalmi kapcsolatok szorosabbra fűzésének” feledhetetlen eseményéről. Rio drámái, ahogy

krónikái, hangsúlyozottan saját koráról szólnak. Ennek megfelelőek szerzői utasításai: „Történik: tegnap” vagy „Történik 1912-ben, talán a múlt héten.” A színházi világban is igen aktív író alapítója és első elnöke volt a brazil színpadi szerzők egyesületének. A szervezetet 1917 októberében elsősorban jogvédelem céljából hozták létre, az impresszáriók visszaéléseivel szemben. Hasonló kérdések egyébként luzo–brazil problémaként is felmerültek, hiszen rendezetlen volt a *copyright* helyzet a két ország között. Portugália csatlakozott a szerzői jogokat nemzetközi szinten szabályozó 1886-os berni egyezményhez, de Brazília nem. Az eredeti szellemi termékek, alkotások védelme ugyanakkor a luzo–brazil Atlantisz intellektueljei számára, akik mindkét ország piacán megjelenhettek és meg is akartak jelenni műveikkel, húsba vágó kérdés volt.

Az 1897-ben alapított Rio de Janeiró-i irodalmi akadémia 1910-ben választotta tagjai sorába Paulo Barretót, aki még 30 éves sem volt ekkor, de már korábban is kétszer pályázott az elismerésre. 1913-ban hívták meg a lisszaboni tudományos akadémia külső tagjai közé. Az egyhangú szavazás után Francisco Teixeira de Queiroz, a tekintélyes portugál prózaíró laudálta.

João do Rio európai útjai

João do Rióra erősen hatott az európai kultúra és a korszakban divatos *dandy* életforma. A francia szimbolista költő és novellista, Jean Lorrain *dandyzmusa* és dekadenciája vonzotta. Majd az ő közvetítésével megismerte Oscar Wilde, Baudelaire, a francia dekadens Joris-Karl Huysmans, és a homoszexualitással is foglalkozó német pszichiáter, Richard von Krafft-Ebing műveit. A *Belle Époque* és szülővárosa, Rio de Janeiro szellemisége formálta személyiségét, intellektuális sznobizmusát.

szociografikus érzékenység

A város lakói jelentős részben frissen érkezett európaiak voltak. Velük érintkezve, főként a portugál és az olasz kolónia megbecsülése miatt még inkább kíváncsi lett az öreg kontinensre. Tudta, hogy Rio de Janeiro társadalma alapvetően más, mint az európai nagyvárosoké, ahogy hazája is egyfajta nagy, amerikai

olvasztótégely. A *flâneur* kíváncsisága, szociografikus érzékenysége és patriotizmusa arra vezette, hogy hűvösen regisztrálja, de fogadja el az etnikai sokszínűséget, amit az 1920-as évek nagy modernista generációja a hiteles brazil identitás keresésekor egyre inkább értéknek, nemzetformáló erőnek tekint majd. „Van itt minden, bűn és borzalom, különböző eredetű emberek, nihilista románok, elszegényedett orosz professzorok, spanyol anarchisták és züllött cigányok.” Eredetük nyomában valóságos száguldó riporterként többször beutazta Európát, és szédületes iramban írta tudósításait.

Rio először 1908 végén utazott Portugáliába, legfőbb úti célja Lisszabon és Porto, de eljutott Londonba és Párizsba is. Lisszabon azonnal megragadja. Ugyanazzal az érdeklődéssel fordul a város és az ország lakói, mint otthon a *cariocák* felé. Ennek lenyomata egy daloskönyv, amiben több mint ötszáz oldalon az ibériai országban gyűjtött kottákat és dalszövegeket adta ki, bevezető tanulmánnyal.

Az első portugáliai tartózkodás a barátság kezdete volt João de Barrossal, és a majd 6 esztendő múltán megvalósuló Atlântida ötletének első körvonalazódása: „... a hosszas beszélgetések során – írta Barros 1915-ben –, amit a nagy és híres brazil kollégával folytattam: Paulo Barretóval, mikor 1909-ben Lisszabonban tartózkodott. Paulo Barreto valóban régi és állhatatos barátja Portugáliának – amellet, hogy őszinte patrióta mindenben, ami hazáját illeti. Az Atlântida megindításának ötlete alapvetően

tőle származik. Ez a kezdetektől összekötött minket; és attól a naptól soha többé nem feledkeztünk meg róla.” A szerkesztőség aztán a brazil intellektuelek portugáliai utazását is elősegítette, finanszírozta.

Az európai tartózkodás alatt Rio nagy élménye a francia főváros színházi élete. Ekkor ismerkedik meg Isadora Duncannel, a modern tánc és koreográfia formabontó megújítójával, a női emancipáció szószólójával. Először a híres párizsi Gaîté-Lyrique színpadán látta fellépni, és hamarosan szoros barátság alakult ki közöttük.

João do Rio éppen Franciaországban volt 1909 márciusában, mikor értesült édesapja, Alfredo Coelho Barreto váratlan haláláról. Ez gyors hazatérésre készítette, de két év sem telt bele, és újra útra kelt.

lázasan szereti Portugáliát

1910 decemberének végén ismét Európába indult, hogy ezúttal az újságírás terén szerezzen Brazíliában is hasznosítható szakmai tapasztalatokat.

Első állomása ismét Portugália volt, de 1911 januárjában már Madridból és Barcelonából keltezi leveleit. Rövid londoni kitérő után Párizs és a Riviéra következett, aztán az olasz nagyvárosok. Májusban tért vissza Brazíliába, és még abban az évben megjelentette úti élményeit, *A mostani Portugália: Lisszabon–Porto, úti jegyzetek, benyomások* címmel. Könyvét portugál barátainak, João de Barrosnak és az író, táncszótész Manuel de Sousa Pintónak ajánlotta. „Ez az egyetlen könyv, amit brazil ember írt Portugáliáról, olyan brazil, aki mivel biztos hazája jövőjében, lázasan szereti Portugáliát”.

A harmadik európai utazásra 1913 végén indult, és december ötödikén már a lisszaboni akadémia ünnepélyes fogadásán vett részt. Lisszabonba érkezését ebben az évben a portugál sajtó különösen élénk figyelve kísérte, a lapok igen elismerő szavakkal méltatták a nevezetes vendéget, az irodalmárok körében egyre ismertebb és elismertebb, a portugál kultúra iránt nagy érdeklődést és szimpátiát mutató brazil szerzőt. Portugáliai tartózkodása után Rio Párizs érintésével Németországba utazott. Mint Nietzsche híve és jó ismerője sokat várt a látogatástól, de a valóság

kiábrándította. Nem beszélte a nyelvet, ráadásul sötétebb bőrszíne miatt előfordult, hogy arabnak, észak-afrikainak nézték. Németországból még a tél folyamán Athénba látogatott, ahol szintén csalódással nyugtázta, hogy keveset találni az ókori görögök kultúrájából. Törökország után Oroszország következett egy fekete-tengeri hajóúttal. Felkereste Palesztinát, Kairót, és visszafelé a Balkánt. Mikor 1914 márciusában hazatért, a Gazeta de Notícias már a közelgő európai háború lehetőségéről cikkezett.

Az I. világháború megakadályozta, hogy ismét átkeljen az óceánon, de a külföldi utakról nem mondott le. Buenos Airesben tartott előadásokat. Kezdetől az antant párti politikus-intellektuelek álláspontját osztotta, szemben a németbarátokkal. Előadásaiban arról beszélt, hogy a társadalmakban szükség van elhivatott vezetőkre. Két irányadó csoportot ismert el, az újságírókét és a politikusokét, és úgy vélte, éppen ezek gyenge teljesítménye vezetett a válságos helyzethez, de az ő feladatuk kiutat találni.

1918 végén utazott újból Lisszabonba, majd tovább Párizsba, hogy részt vegyen a béketárgyalásokon és tudósítsa – már az O Paíst. 1919 első felében hat hónapot töltött Európában.

Portugáliában 1919-ben érdekes a politikai helyzet. Sidónio Pais 1918 decemberi halálát követően polgárháborús helyzet alakul ki az országban. A lisszaboni hatalmi centrumban az Új Köztársaság bukása után az 1910–11-es politikai rendszer helyreállítására törekszenek, míg a másik póluson, északon rövid életű monarchista felkelés zajlik, Porto központtal. Rio 11 cikket, tudósítást ír a felkelésről. Olvasói, akik között sok a monarchista érzelmű portugál, különösen érdeklődnek az óhazai események iránt, így az 1919 január–februári fejlemények Brazíliában az újságok címlapjára kerülnek. Rio cikkei köztársasági meggyőződésről és politikai realitásérzékről tanúskodnak. Leszögezi: a monarchia sosem térhet vissza Portugáliában. Nem hagy kétséget afelől sem, hogy rajong Lisszabonért.

1919 márciusától Franciaországból írta tudósításait, május 1-én letartóztatták, mert tudósítóként részt vett egy kommunista gyűlésen.

némi késéssel

A Párizs környéki békéket előkészítő nemzetközi konferencia hivatalosan 1919. január 18-án nyílt meg. A brazil delegáció némi késéssel csatlakozott a tárgyalásokhoz, mivel csak 1919. január 2-án indultak útnak Rio de Janeiróból a Curvello nevű gőzössel. Megérkezésükig a dél-amerikai országot párizsi követe, Olinto de Magalhães képviselte. A küldöttség vezetője végül Epitácio Pessoa, a későbbi köztársaság elnök lett. A békedelegációhoz népes szakértői és újságírói kíséret is csatlakozott, köztük João do Rio. 1919. június 7-én a lisszaboni Nemzeti Színházban *Portugália és Brazília a háború után* címmel tartott előadást. A közönség soraiban jelen volt Epitácio Pessoa, immáron megválasztott köztársasági elnökként. Az ötlet, hogy az új brazil államfő útban hazafelé hivatalosan viziteljen Lisszabonban, João do Riótól származott.

a brazíliai luzofóbia

Amikor a dolgok jól mennek az életben, a brazil népnyelv azt mondja, „Isten brazil”. De ha a helyzet rosszra fordul, a mondás megváltozik: „Isten portugál” – írja Nelson H. Vieira a brazilok és portugálok viszonyáról. A brazilok egy részének voltak (és vannak) negatív érzelmei a portugál hagyományokkal, illetve a portugál emberekkel, főként a hazájukba érkező bevándorlókkal szemben. A portugál örökségnek ez a sajátos elutasítása (az *antiluzitánizmus* vagy *luzofóbia*) a brazilok részéről az 1870-es évektől jelen volt a hétköznapi életben, viccekben, humoros újságcikkekben és az irodalomban, majd a Régi Köztársaság idején politikai vonatkozásai is lettek.

Az 1889-ben kikiáltott I. Brazil Köztársaság erősen nacionalista programot vázolt fel identitás-keresésében, külpolitikai pozíciójának megerősítése és gyenge gazdaságának talpra állítása érdekében. Az országot sújtó 1900-as pénzügyi, majd az 1905–1906-os ipari és kereskedelmi válság nyomán Brazíliában az „első számú közellenséget” a külföldi érdekeltségek kezdték megtestesíteni. A közvélemény azonban a nagyhatalmak polgárait, az igazán jelentős befektetések birtokosait

(angolokat, franciákat és észak-amerikaiakat), illetve a bevándorlók legnépesebb csoportját képező olaszokat sosem támadta olyan hevesen, mint éppen a rokon nemzet tagjait, a portugálokat.

A századforduló Brazíliájában a portugál közösség népes és erős volt, jól szervezett koloniális élettel. A közös anyanyelv és más történelmi, társadalmi összefonódások ellenére Brazíliában önálló identitását tovább őrző, nem asszimilálódó csoportokat hozott létre, főleg a nagyvárosokban. Jelentős gazdasági pozíciói, összetartása, kulturális aktivitása, a sajtóban meglévő befolyása, képessége és hajlandósága az országos politika alakítására, valamint önsegélyező és mecénási tevékenysége mind szálka volt a brazil nacionalisták szemében, akik attól tartottak, hogy a nagyvárosokban „kis Portugáliák” jönnek létre. Rosszérzéseiket csak tovább fokozta a brazil tengerészeti lázadás során a két állam megromlott viszonya, majd a diplomáciai kapcsolat megszakadása 1894 májusában.

A *luzofób* nacionalista hullám az 1890-es évek közepén tetőzött. A brazíliai portugál közösség békülékenyebb tagjai ekkor jobbnak látták hűségükről biztosítani a kormányzatot az esetleges atrocitások elkerülése végett. Boltjuk ajtajára például többen táblát akasztottak: *Ennek az üzletnek a tulajdonosai Floriano hívei, vagy A brazilokkal vagyunk felirattal*. De ezzel sem lehetett elkerülni, hogy a közéletben folyamatosan teret ne kapjon a *luzofóbia*, amihez komoly szellemi emberek is csatlakoztak. Külföldiek ellen szóló manifesztumot fogalmazott például Raul Pompeia, a realista regényíró és rajzoló, karikaturista, aki Floriano Peixoto nagy híveként lépten-nyomon, utcán, kávéházban hangoztatta portugállelensé nézeteit, és ezt tükröző rajzaival meglehetősen közönségsikert aratott. 1893-as híres karikatúrája *Brazília megfeszítve két lator között*szöveggel jelent meg, és a bibliai allúzió centrumában hazája mellé a portugálok és az angolok allegóriáját helyezte.

a portugál elem

Az újságok álláspontja is megoszlott *luzofóbok* és *luzofilek* között (az ellentéteket, részben a jobb eladási mutatók kedvéért, néha mesterségesen szította a sajtó).

Előbbiekben felerősödtek a portugálokra vonatkozó sztereotípiák: dolgosak, de fukarok, számítóak, néha kétszínűek. Olyan extrém ötletek is felvetődtek, hogy azonnal száműzni kellene azokat a brazil családokat, melyek eltűrik, hogy gyermekeik portugálokkal házasodjanak; vagy hogy el kellene kobozni a portugál bevándorlók Brazíliában szerzett vagyonát. Az O Jacobino már 1894-es indulásakor világossá tette programját: „harcolunk ellene és gyűlöljük a portugál elemet, mely megront és kizsákmányol minket, mindent kisajátít és feláldozza a brazil népet”; és a Monroe-elvvel támasztotta alá céljait: Amerika legyen az amerikaiaké! Ezzel is magyarázva, hogy durva etnikai nacionalizmusa miért nem támad a sokkal inkább kifogásolható USA jelenlét ellen. „Nem akarunk semmit Európától, csak hogy legyen jó messzire tőlünk (...) Amerika legyen az amerikaiaké, ahogy Brazília a braziloké, ez minden vágyunk.”

Míg a 20. század első évei némi enyhülést hoztak a portugállelenségben, az I. világháború növelte a brazilok befelé fordulását. A *Belle Époque* nagyvilági, kozmopolita szelleme nacionalista kampánynak engedte át a helyét. Bár a portugálok a háborúban a brazilokkal azonos oldalon álltak, és ez inkább szimpátiát ébresztett

irántuk, a lappangó *luzofóbia* mégis tovább élt, és újra meg újra a politikai élet homlokterébe került még az 1920-as években is. A brazil függetlenség centenáriumának közös luzo–brazil ünneplése 1922-ben sokat oldott a portugállelles érzelmeken, de az évtized közepére megint felszínre törtek a nacionalista indulatok. Csak az 1930-as évektől enyhült, és egy időre szinte harmóniává változott ez a kapcsolat.

João do Rio és João de Barros Atlantisz-projektje 1915 és 1920 között a bonyolult portugál–brazil viszony pozitív befolyásolására született. A két író az a hit vezérelte, hogy a brazilok és a portugálok szellemi értékeik kölcsönös megismerése és megismertetése révén közelebb kerülnek egymáshoz és valódi megbékélésükhöz, sőt a testvériséghez és az együttműködéshez. Hatni akartak a politikai élet szereplőire is, elősegítve az intenzívebb diplomáciai, kereskedelmi, kulturális stb. kooperációt. Az Atlântida elindításával támaszt és barátot kerestek az óceán túlsó partján a luzo-atlantizmus posztkoloniális körülményei között.

A két író kölcsönösen nagyra értékelte a másik munkáját. João de Barros már 1914-ben úgy vélte, jelentős részben éppen João do Rio tevékenységének köszönhető, hogy a *luzofóbia* eltűnőben van Brazíliában. Az Atlântida ugyanakkor sokszor azt a stratégiát választotta, hogy nem beszél a problémákról, nem vesz tudomást a konfliktusokról, a testvériség jegyében inkább elfedi azokat. A békülékenység azonban a vadenacionalistákkal szemben nem volt célra vezető. João do Rio személyes támadások keresztüzébe került, gyakran portugálbarátsága miatt, így maga is a *luzofóbia* szenvedő alanya lett.

kritikák, támadások, Rio korai halála

João do Rio – ma úgy mondanánk – megosztó személyiség volt. A népszerű újságíró, krónikás ádáz ellenségeket is szerzett magának. Személyeskedő támadások érték külseje miatt (többen kiáltó ellentétet láttak sötétebb bőrszíne, polgári származása és arisztokratikus, *dandy* habitusa között). Gúnyolták modorosságát, sznobságát, és persze támadták politikai okokból is. A sajtóban a rendszeres ellenséges cikkezés 1910-ben kezdődött, akadémiai felvételekor. A *Correio da Manhã* a heti eseményeket ismertető rovatában azzal vádolta a tekintélyes testületet, hogy a halhatatlanok sorába túl fiatalon és komolytalan írói teljesítménnyel emelte be Paulo Barretót. A következő évben karikatúra jelent meg róla és közeli barátjáról, Olavo Bilacról, amely homoszexualitásukra célzott. A ma igen durvának és ellenségesnek ható írások háttérben ott voltak a riói sajtóélet jellegzetességei: a kiélezett piaci verseny a lapok és az újságírók között, az eltérő és hangosan képviselt politikai orientáció, a szenzációhajhászás az eladott példányszám felszólása érdekében. Mindehhez alkalmas módszernek tűnhetett a folyamatos kötözködés egy divatos, konkurens

újságíró-íróval. A lapok közötti adáz küzdelemre utal az a rövid hír is, amivel az A.B.C. szerkesztősége szinte fenyegetően üdvözölte a João do Rio alapította riválisát, az O Rio-Journalt 1918-ban: „Az A.B.C. elragadtatással üdvözli az új gladiátort, aki az arénába lép.”

számon kérték hazafiságát

Riót bírálták, hogy dekadens és közönyös a társadalmi problémák iránt, hogy nem foglal állást politikai kérdésekben. Később, a nacionalizmus feléledésével, számon kérték hazafiságát. Megbélyegezték mint kozmopolitát, illetve felrőtták neki, hogy népszerű, közéleti ember és született brazil létére jó kapcsolatokat ápol a külföldi kolóniákkal (nemcsak a portugállal, de az olasszal is). A *luzofóbia* légkörében ellenfelei rásütötték az *entregizmus* (magát megadó) bélyegét – a nacionalisták szemében ez volt a legnagyobb bűn: megadja magát a külföldi érdekeknek, túlságosan sokat foglalkozik a portugál kolóniával, idegen érdekek szócsöve a brazil sajtóban. A vád olyannyira rögzült az irodalmi emlékezetben, hogy Wilson Martins nagy irodalomtörténetében még az 1970-es években is visszhangozta.

Gyakori külföldi utazásaiba, illetve a hazaküldött lelkes tudósításokba is belekötöttek, és kifogásolták portugálbarátságát. Ezzel a kritikával egyébként nem egyedül őt illették a brazil szellemi és politikai élet szereplői közül. Egy nacionalista lap 18 embert sorolt fel (köztük João do Riót), akik a portugálok céljait szolgálják: „Valóban, Brazíliában még a magas értelmiségi körökben is sok a zavarodott és rosszul tájékozott ember, akik nálunk a Brazíliát újra gyarmatosító luzitán politika kezére játszanak.” (A *luzofilek* és *luzofóbok* ellentétét a háború végén kiélezte a két ország konföderációjának ötlete, amit a luzo–brazil politika hívei vitattak. Az Atlântida is írt a reális alapot nélkülöző kérdéstről.)

1920-ban, mikor João do Rio létrehozta (a portugál kolónia anyagi támogatásával) az A Pátria című lapot, a politikai elfogultság vádja még hangosabb lett, holott a szerkesztő számos alkalommal kifejezte hazafiságát.

Legkérlelhetetlenebb ellenfelei a sajtóban éppen író- és újságíró társai voltak. Sznob, társasági csevegésnek bélyegezték krónikáit, volt, aki kegyetlen, szójátékos paródiában támadta. Gúnyolták csodálatát a gyönyörű fekvésű, akkor még Rio de Janeiro külső, vidékies kerületének számító Ipanema iránt, ahol házat vett, de kifigurázták Isadora Duncanhez fűződő barátságát is. Mindezen keresztül éppen eredetiségét (eredetieskedését?) bírálták. Tény, hogy a *Pall-Mall-Rio*-t sikerült tönkretenni, végül már senki sem akart szerepelni benne, és João do Rio fel is hagyott vele 1917-ben.

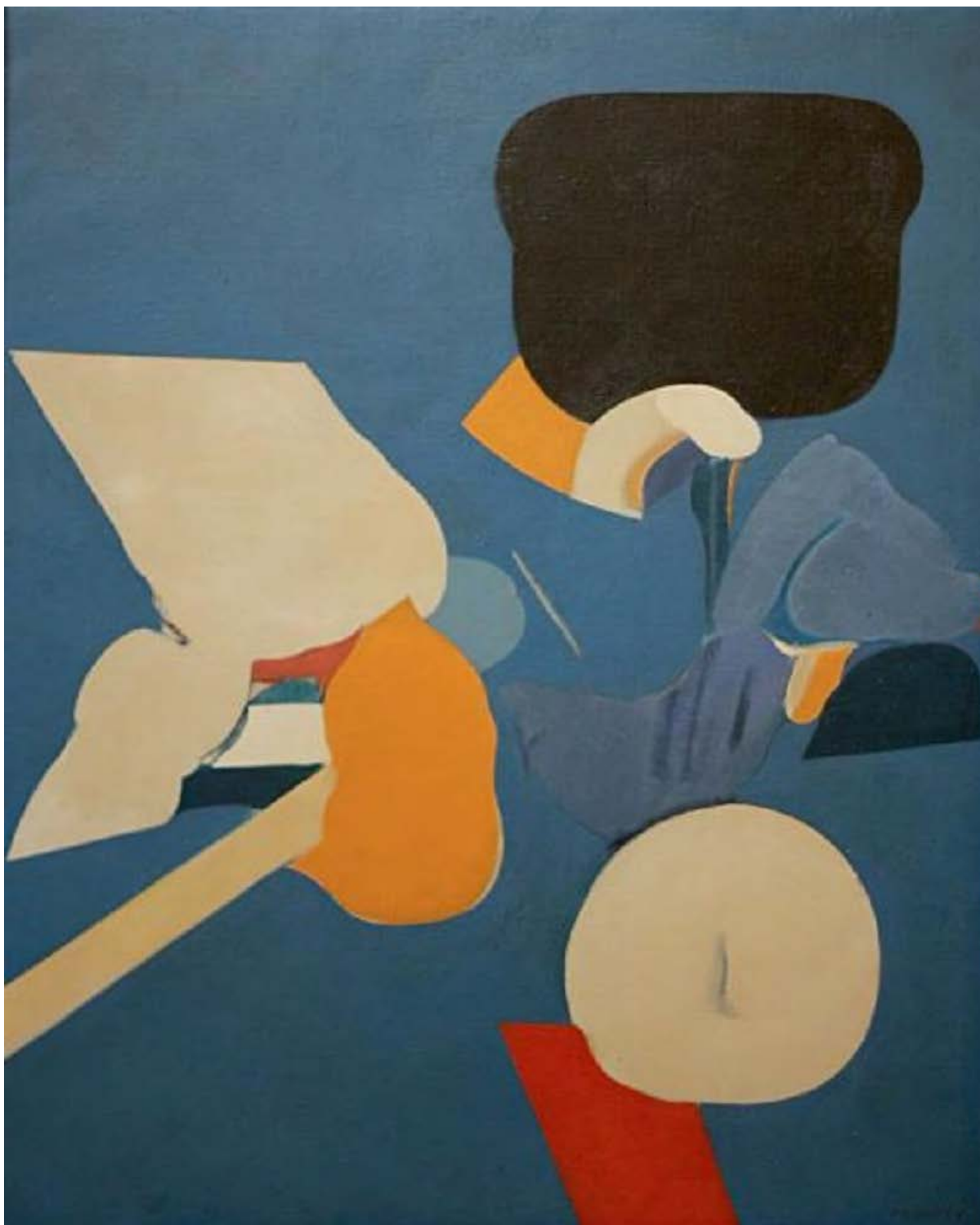
egyetlen homogén faj

A D. Quixote című satirikus lap éppen ekkor, 1917 májusában indult, és állandó munkatársai között volt Humberto de Campos és Antônio Torres, a legvadabb támadók. Időről időre

megjelentettek karikatúrát, gúnyverset vagy néhány kellemetlenkedő megjegyzést Rióról, gyakran álnéven. Más lapoknál is kifejeződött az ellenszenv. Antônio Torres írta 1920-ban a Gil Blas hasábjain: „Paulo Barreto, aki portugál nemesnek mondja magát, annak ellenére hogy egy etiópiához méltó, vastag alsó ajka és berber módra előre ugró álla van, nemrégiben Pátria [Haza] címmel alapított lapot, de inkább Mátriának [szójáték, a férfias és nőies szembeállítására épül] kellett volna elneveznie (mert minden olyan feminin, amivel Paulo foglalkozik.)” Torresnek egyébként komoly elméleti vitája is volt Paulo Barretóval. A luzo–brazil testvériséget és az össz-neolatin eszmét is elutasította mint az etnikai alapú nacionalizmus Brazíliában tarthatatlan gondolatát. „Egy nemzetiség összetevői közül talán a rassz játssza a legkisebb szerepet. A mai népek között nincs olyan, amely egyetlen homogén fajból formálódott volna; némelyik egymástól igen távoli rasszokból tevődik össze. Svájc változatos lakossága körében, a francia, német, olasz eredetűekkel és rétorománokkal, a mai napig jól elkülönül a nagy európai etnikai típusok három ága: a nordikus, a mediterrán és a középső rövidfejű típus. Az Egyesült Államok összegyűjti minden etnikai eredet reprezentánsait; az osztrák–magyar lakosság valóságos mozaikot alkot emberi sokféleségből, a teutonoktól a hunok magyar leszármazottaiig. Ezek a népek mégis ‘nemzetet’ alkotnak, lelki, politikai és társadalmi értelemben is. Svájc és az USA, bár föderációk, nemzetük erős és stabil egység érzelmileg, valamint a hazafiság és az érdekek harmóniája terén. Brazíliában igen eltérő rasszok képviselői élnek együtt, mégis a blumenau-i németeket egyesével kellene alapos etnológiai vizsgálat alá vetni, hogy germánnak tarthassuk őket, és minden S. Pauló-i, minas-i és Rio de Janeiró-i olaszt, spanyolt vagy portugált is csak így lehetne latinnak tekinteni.”

João do Rio utolsó éveinek zaklatottságát a kortársak is észrevették. Az I. Brazil Köztársaság fővárosába két fontos emlékező is elkalauzolja olvasóit, Gilberto Amado és Luís Edmundo, és ők egybehangzóan állítják, hogy João do Riót senki sem szerette, mindenki támadta. Ez nyilván túlzás, vagy a szellemi közélet szubjektív érzékelésére utal, ahol az ellenséges hangok harsányabbak, mint a barátiak. Túlzás, mert Paulo Barretónak élete végéig és halála után is számos tisztelője és barátja volt Rio de Janeiróban és más brazil nagyvárosban, művei és előadókörútjai nyomán. A portugál

és az olasz közösségek részéről pedig különösen sok megbecsülést kapott. A gesztusok azonban tovább provokálták a támadásokat, amelyek kétségtelenül hozzájárultak korai halálához. „1921-ben, Szent Iván éjjelén, mindennapi, kimerítő szerkesztőségi munkája befejeztével, útban ipanemai lakása felé Paulo Barretót az Avenida Atlântica aszfaltján csendesen haladó taxiban érte a halál.” Szívroham. Csupán 39 éves volt.

Az elhunytat a hajnali órán visszavitték az A Pátria szerkesztőségébe, a hír futótűzként terjedt a városban, és a hirtelenjében felállított ravatalhoz szinte azonnal áramlottak az emberek. Temetésén hatalmasra duzzadt a menet. Az üzletek zárva tartottak, az ünnepségeket lemondták, az egyesületi zászlókat félárbocra eresztették. A taxisok aznapra ingyenes szállítást ajánlottak a gyászolóknak, akik között munkások, újságírók, művészek, politikusok, üzletemberek, valamint intézmények képviselői is voltak.

kulturális Atlantisz

Rio de Janeiróban már július elején létrejött a Paulo Barreto Luzo–brazil Központ, ami még 1931-ben is működött. A kulturális Atlantisz eszméjének jegyében özvegy édesanyja João do Rio értékes könyvtárát a brazíliai portugál kolónia legfontosabb kulturális intézményének, a Real Gabinete Português de Leitura-nak adományozta. A barátok és az olvasók körében évtizedeken keresztül élénken élt emléke, halála évfordulóján népes csoport kereste fel a sírját, és néhányan ipanemai házában gyűltek össze egy-egy vacsorára. A portugál kolónia is mindvégig kegyelettel viseltetett iránta. A sajtó az 1950-es évek végéig időről időre újra közölte novelláit, mint a brazil irodalom gyöngyszemeit. Szülővárosában utcát és könyvesboltot is elneveztek róla. Lisszabonban pedig, ahol a salazarizmus emlékezetpolitikája felmelegítette a luzo–brazil testvériség eszméjét, köztéri portréját is felavatták.

kép | Julio Pomar művei, wikiart.org